

Nino Popiaşvili

EYNİLİK DİSKURSIVINDA İKİDİLLİ TƏHSİL (SOVET VƏ POSTSOVET TƏCRÜBƏSİ)

ABSTRAKT

İkidilli təhsil insanı tamamilə dəyişir, onun psixologiyasını və yanaşmalarını dəyişdirir. Məlumdur ki, fərd iki / çoxmədəni təhsil zamanı digər dildən daxil olan mədəniyyətlə tanış olur və ondan istifadə edir. Bu isə insanda yeni, əlavə eyniliyi yaradır.

Sovet İttifaqının mövcud olduğu şəraitdə ikidilli təhsil sovet eyniləşdirməsini yaradırdı. Rus dili, ikinci dil olaraq bəzi hallarda isə - birinci dil olaraq o qədər mühüm və məcburi idi ki, Sovet İttifaqına daxil olan bəzi ölkələr və ya etnik qruplar arasında bu günə qədər keçmiş təsirini qoruyub saxlayır.

Postsovet dövründə ikidilli təhsillə də birbaşa əlaqədə olan eyniləşdirmə böhranı müşahidə olunurdu.

Anlayış və proses olaraq ikidilli təhsil haqqında bir çox mülahizələri seçirlər. “İkidilli təhsil” terminin özünün bir çox mənaları vardır və buna görə də onun bir neçə izahatı mövcuddur. Bir sözlə, ikidilli təhsil ana dilindən ikinci dilə, əsasən də dövlət dilinə keçidi nəzərdə tutur. Bəzi tədqiqatçılar düşünürlər ki, ikidilli təhsil iki dilin – ana dili və ikinci dilin (əsasən də dövlət dilinin, yaxud da regional dilin) eyni zamanda və eyni şəkildə mənimsənilməsidir və ya onları mükəmməll şəkildə bilməkdir (Varqes, 2004). Digər mülahizələrə əsasən

ikidilli təhsil nə dövlət üçün və nə də ki, sosisium üçün problemi təqdim etmir, çünki bu, həll olunmalı *problem* yox, istifadə olunmalı müəyyən bir *resursdur* (Hornberqer, 2000). Bu yanaşmaya əsasən ikidilli təhsili maneəyə çevirməməliyik və onun həlli yollarını təsvir etməməliyik, çünki problem həll oluna bilər və ya həll olunmadan qala bilər. Əgər ikidilli təhsildə resursu nəzərdə tuturuqsa, o zaman problem də əhəmiyyətini itirər, resursun fəaliyyətə düşməsi isə mərhələlərlə və şəraitə əsasən planlaşdırıla bilər. Resursun istifadəsi isə

yaxşı planlaşdırıla və hesablanıla bilən daimi və sabit prosesdir.

İkidilli təhsil beş əsas komponentə cavab verməlidir:

1. İkimədənilik, yaxud çoxmədənilik özünü etnik mədəni mənbədə və eləcə də dominant mədəniyyət mənbəsində də tam sərbəst hiss etmək bacarığını nəzərdə tutur.
2. Yüksək peşəkar ikidillik, yəni iki (və ya artıq) dili mükəmməl şəkildə bilmək.
3. İki (və ya artıq) mədəniyyətlə fundamental şəkildə paylaşmaq və mədəniyyətləri birləşdirmək.
4. Digər mədəniyyət və dillərin daşıyıcılarına qarşı mehriban yanaşma.
5. Etnik azlıqlar üçün bərabərhüquqlu təhsil almaq imkanı (Trilos).

Amma demək olar ki, bu komponentlərin qruplaşdırılması da mümkündür, çünki birinci, üçüncü və dördüncü bəndlər müəyyən hissədə bir-birindən irəli gəlir və bir-birini tamamlayırlar. Müvafiq olaraq nəzərə ala bilərik ki, ikimədənilik öz növbəsində iki və ya artıq mədəniyyətə olan aidiyyətdən, mədəniyyətlərin birləşməsindən, mənimsənilməsi prosesindən, eləcə də digər mədəniyyətə və ya dil nümayəndələrinə qarşı əhval-ruhiyyədən ibarətdir.

İkidilli təhsil insanı tamamilə dəyişir, onun psixologiyasını və yanaşmalarını formalaşdırır. Məlumdur ki, ikidilli / çoxdilli təhsil zamanı fərd digər dildən daxil olan mədəniyyətlə tanış olur və ondan istifadə edir. Bu isə insanda yeni, əlavə eyniləşdirməni yaradır.

Özünü eyniləşdirmə meyarları: cinsiyyət, milliyyət, ana dili, ailə, maraqlar əlavə xüsusiyyətləri də tanıyır və insan bunlara əsasən özünü eyniləşdirə bilir. İkinci dil bir çox hallarda eyniləşdirmənin xarici xüsusiyyətlərindən biridir, xüsusilə də ikinci dilin statusunu dövlət dili tutduğu halda.

İkinci dil bir çox hallarda ikinci eyniləşdirməyə bərabərdir, yaxud da özünü eyniləşdirməni tamamlayır.

Məlumdur ki, əgər ikinci dil dünyada ən yayılmış dillərdən biridirsə, o zaman kommunikasiya zamanı bu dildə söhbət zamanı həm dil komponentləri: leksika, sintaksis, morfolojiyanın çox istifadəsi baş verir, eləcə də məhz ikinci dilin təsiri ilə mədəni və məişət xüsusiyyətləri, coğrafi və tarixi komponentlər cəlb olunurlar.

Əgər ikinci dil dövlət dilidirsə, onun əhəmiyyəti daha da genişlənilir. İkinci eyniləşdirmənin və ya eyniləşdirmənin xüsusiyyətinin rolu daha da ayrılır və ikinci dilin istifadəsinin motivasiyası daha da artır. Çoxetnik və çoxmədəni dövlət olan Sovet İttifaqı özündə bir çox dili və mədəniyyəti birləşdirirdi. Onda dominantlığı rus və ya Sovet mədəniyyəti təşkil edirdi. Sovet İttifaqının mövcud olduğu şərtlərdə ikinci dil statusu rus dilinə verilmişdi. Onilliklər ərzində rus dili və mədəniyyətinin ideoloji təsiri nəticəsində bütövlükdə rusdilli olan Sovet mədəniyyəti formalaşdı. Rus dili eyni zamanda mütləq / icbari və elitar dilə çevrildi. Rus dilinin çoxtərəfli və məcburi statusu Sovet İttifaqında yaşayan xalqların əksəriyyətinə böyük ideoloji təsir göstərirdi və rus dili və mədəniyyəti ilə eyniləşdirilmənin formalaşmasına səbəb ol-

du. Qeyd edildiyi kimi “Sovet maarifləşdirməsi və dil siyasəti nəticəsində Gürcüstanda yaşayan etnik qruplar – ruslar, ermənilər, azərbaycanlılar, abxazlar, osetinlər, yunanlar, kürdlər və digərləri rus siyasi və dil ictimaiyyətinin hissəsinə çevrildilər” (Tabatadze).

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, rus eyniləşdirilməsi ilə xüsusi yaxınlığı Sovet İttifaqına daxil olan və sonralar etnik azlıqlar hesab olunan xalqlar bürüzə verirdilər. Öz dili və mədəniyyətindən yan ötərək onlar regional dili (Gürcüstan misalında, gürcü dili) deyil, rus dilini öyrənirdilər. Eyniləşdirilmənin bu cür formalaşdırılması isə sonda yaranmış münaqişələrdə əsas rollardan birini oynayır.

Məlumdur ki, özünüeyniləşdirmə hər bir komponenti aparıcı ola bilən eyniləşdirmənin müxtəlifliyindən ibarətdir. Entoni D. Smit qeyd edir: “mən” bir çox eyniləşdirmədən və roldan ibarətdir, ailə, ərazi, sinfi, dini, etnik və ya gender hər hansı olarsa olsun. O, eləcə də müəyyən edir ki, bu eyniləşdirmədən hər biri şəklini dəyişə bilən və ya tam yox ola bilən sosial təsnifatlara əsaslanır” (Smit, 2006). Sovet İttifaqının mövcud olduğu şərtlərdə ikidillik əsasında eyniləşdirilmə Sovet İttifaqında yaşayan xalqların inkişafını müəyyənləşdirirdi. Rus dilinin təsiri bir çox hallarda ana dilindən də nüfuzlu idi. Əldə edilən ikincili eyniləşdirmə yavaş-yavaş dominant olurdu və birinci eyniləşdirmə - ikincidərəcəli. Bu proses Sovet İttifaqına daxil olan üç kateqoriyada qruplaşdırıla bilən bir çox xalqlar üçün xüsusilə səciyyəvi idi:

1. Birinci növbədə, slavyandilli xalqlar üçün. Məs.; ukraynalılar və beloruslar üçün. Çünki rus dili bütün respublikalarda və bütün Sovet İttifaqında dövlət dili idi, rəsmi və inzibati işlər məhz bu dildə aparılırdı. Bunun üçün də milli dildə iş aparmağa nadir hallarda ehtiyac duyulurdu, xüsusilə də slavyan dilinə daxil olan xalqlar üçün. Bu amil bu günə qədər problem olaraq qalır. Məlumdur ki, Belorusiyada iyirminci əsrin sonunda belorus dili dövlət dili elan olundu, amma bu günə qədər orada iki dövlət dili fəaliyyət göstərir: rus və belorus dilləri və işlər hər iki dildə aparılır. Bununla yanaşı, həm Belorusiyada, eləcə də Ukraynada orta məktəb və ali məktəblərin əksəriyyətində dərslər rus dilində keçilir. Yalnız bəzi fakültələrin iki şöbələri vardır, hansında rusla birlikdə milli dildə də (belorus, ukrayna) tədris aparılır.
2. Orta Asiya ölkələrində rus dili milli dillə birlikdə dövlət dilidir və ya dövlət dili ilə bərabərləşdirilib. Çünki illər ərzində inzibati və rəsmi iş rus dilində aparılırdı və bu təcrübədən irəli gələrək Orta Asiya Respublikaları üçün inzibati işlərin rus dilindən milli dilə keçirilməsi mürəkkəb və ya mümkünsüz oldu. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki bənddə nümunə olaraq götürülən belorus dilinin halında belorus dili rus dilinə çox yaxındır və dil baryeri az mane yaradır, Orta Asiya ölkələrinin milli dilləri ilə

əlaqədar vəziyyət isə daha mürəkkəbdir.

3. Sovet İttifaqında başqa-başqa respublikaların tərkibinə daxil olan etnik qruplar (məs., osetinlər, adigeylər, çeçenlər, inquşlar və s.) rus dilinə xüsusi səylə və canatma ilə sahib olurdular, çünki onlar üçün rus dili əlavə dayaq idi.

Fərdi mədəni eyniləşdirilmə keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrinə daxil olan xalqlar üçün kifayət qədər gec, iyirminci əsrin 80-ci illəri üçün aktual oldu. Demək olar ki, Sovet İttifaqına daxil olan xalqlar tərəfindən mədəni və dil eyniləşdirilməsi hissi və özünü dərk etmə Sovet İttifaqının parçalanmasına səbəb oldu.

Şübhəsiz ki, qlobal transformasiyalar dövründə müəyyən transformasiyanın da eyniləşdirməyə məruz qaldığını nəzərə almaq lazımdır. Müvafiq olaraq əgər Sovet təcrübəsini nəzərə alsaq, postsovet dövründə müstəqillik qazanmış xalqlar eyniləşdirilmə böhranına düşdülər. Bu prosesi millətlərin və xalqların müqəddəratının təyinatı dövrü də adlandırırlar. Belə bir nəzər vardır ki, məhz eyniləşdirmə böhranı siyasi, etnik və ya dini münaqişələrin əsas səbəblərindən birinə çevrilib. Bəzi ekspertin fikrincə, bu münaqişə “dil müharibələri” idi (Svanidze).

İkidillik eyniləşdirilmə transformasiyasının əsas xüsusiyyətlərindən biri və əsas amildir. Əhəmiyyətlidir ki, ikidilli mühit təhsil siyasəti üçün müəyyənədiçi kontekstlərdən biri olsun. Qeyd edilmişdir ki, təhsil siyasətinin təşkili linqvistik mühiti, fərdləri və dövlətin cari və gələcək tələbatlarını (hansı dillərdir, bu

dillərdə hansı səriştələrdir?) və dillərin tədrisinin konsepsiyalarını nəzərdə tutmalıdır (Avropada dil təhsili siyasətinin inkişafı, 2008).

Eyniləşdirilmə böhranından sonra postsovet ölkələrində eyniləşdirilmə transformasiyasının ikidilli təhsillə sıx əlaqədə olduğu yeni dalğası başlandı. “İkidilli təhsilin məqsədi axı bir tərəfdən, dövlət dilinin lazımi səviyyədə mənimsənilməsi, digər tərəfdən isə azlıqların dillərinin qorunması və inkişafına qayğı göstərilməsidir. Bu cür konseptual yanaşma azlıqların nümayəndələrinə dil və ona belə deyək, “çarpazlaşmış” milli özünü eyniləşdirmənin itirilmə təhlükəsi hissini izah edir və dili öyrənənlər və onların valideynlərinin motivasiyanı artırır ki, dövlət dilini öyrənsinlər: onlar üçün bəlli olur ki, məktəbdə ikidilli təhsil yeniyetmənin karyera irəliləyişi və sosial-iqtisadi və ya siyasi sahələrdə nailiyyət əldə etməsi üçün hazırlıq alətidir. Bununla belə uşağın doğma mədəni mühiti sarsılırsın, əksinə inkişaf edir və ikinci dil mühiti ilə müqayisə fonunda daha yaxşı görünür” (Qabuniya, 2010).

Dövlət anlayışını, yəni mülki anlayışı dövlət dilini bilmədən mükəmməl şəkildə dərk etmək mümkün deyil. Dövlət dilinə, ikinci dilə mükəmməl şəkildə sahib olma halında həm dövlət anlayışı yüksəlir, eləcə də ikinci eyniləşdirməni anlamaqla və ya özünü eyniləşdirmənin əlavə komponenti ilə tamamlanır. Bu isə vətəndaşın mülki həyata tam dəyərlə cəlb olunmasına dəstək verir.

Gürcüstan, çoxmillətli bir ölkə olaraq, müstəqillik qazandıqdan sonrakı illərdə

çoxmillətli və çoxdilli reallıqla üzleşdi. İkidilli təhsil baxımından siyasətin hazırlanmasına bir neçə mərhələ lazımdır, amma müasir ekspertlər hesab edirlər ki: “Gürcüstan qanunvericiliyi dövlətin inzibətlik sahəsində dövlət dilinin əhəmiyyəti və bununla belə, etnik azlıqların hüquqlarını qorumaq üçün, eləcə də ana dilində təhsil almaq hüququ üçün zəminlər yaradır. Hal-hazırkı mərhələdə, yəqin ki, bu qanunvericiliyin hər iki istiqamətdə icrası üçün real mexanizmlərin qoyulması çox vacibdir. Hər iki qanunvericiliyin istiqamətinin icrası və həyata keçirilməsi yalnız etnik azlıqların düzgün təhsil siyasəti üzündən mümkün olacaqdır. Ən əhəmiyyətli çıxış yollarından biri məhz çoxdilli təhsil siyasətidir ki, hər iki qanunverici istiqamət həqiqətdə icra edilsin və həyata keçirilsin”. (Tabatadze).

Postsovet gerçəkliyindən irəli gələrək düşünürük ki, dil siyasəti və ikidilli təhsil baxımından postsovet ölkələrini iyirminci əsrin sonunda xarakterizə edən bu böhranın qarşısı artıq alınmışdır. Demək

olar ki, hal-hazırda Gürcüstan, postsovet və ya postkolonial ölkə kimi ikidilli/çoxdilli təhsilin tətbiq edilməsinə, xüsusilə də milli azlıqların yaşadıkları regionlara daha çox qayğı göstərir.

Son zamanlarda Gürcüstanda dövlət dilindən əlavə, b.a. ikinci dilin funksiyasını ingilis dilinin əldə etməsi tendensiyası meydana gəldi. Buna eyni şəkildə dövlətin siyasət kursunda qərb siyasəti, ümumdünya dil tendensiyaları və gürcü eyniləşdirilməsinin yeni transformasiyası səbəb oldu. Gürcüstan hökumətinin bu yanaşması müxtəlif guşələrdən əlamətdar oldu, həyata keçirildi və həm paytaxtda, eləcə də regionda ingilis dilinin təliminə və yayılmasına dəstək verən bir neçə layihələr həyata keçirilir. Dövlətin bu cür siyasət kursunun Gürcüstanda həm tərəfdarları, eləcə də əks-tərəfdarları vardır. Əks-tərəfdarların böyük hissəsi bunda rus dilinin təsirinin yeni əvəz edilməsini görürlər, tərəfdarları isə əsasən, dünya tendensiyalarını nəzərə alırlar.

ƏDƏBİYYAT

- Bart, 2003, Барт Р. Общество, воображение, реклама // Система моды: Статьи по семиотике культуры. - М.: 2003.
- Qabuniya, 2010, კახა გაბუნია, ენისა და საგნობრივი შინაარსის ინტეგრირებული სწავლების თავისებურებები ბილინგვურ კლასში, თბ., 2010, ჟურნ. “ბილინგვური განათლება” №1, 2010.
- Dil təhsilinin siyasətinin inkişafı Avropada, 2008, Dil müxtəlifliyindən – çoxdilli təhsilə qədər. Əsas versiya Avropa Şurasının dil siyasəti şöbəsi, 2008.

- Varqes, 2004, Varghese, M. M. Professional Development for Bilingual Teachers in the United States: A Site for Articulating and Contesting Professional Roles. BILINGUAL EDUCATION AND BILINGUALISM, 2004, Vol. 7, No. 2&3, pp. 222-238.
- Tevzadze, 1999, გ. თევზაძე, საქართველო: ძალაუფლების სიმულაციები, თბ., 1999.
- Tevzadze, 2003, გ. თევზაძე, საქართველო: ძალაუფლების დაბრუნება, თბ., 2003.
- Smit, 2006, ენგონი დ. სმიტი, ნაციონალური იდენტობა, თბ., 2006
- Tabatadze, 2010, <<http://www.scribd.com/doc/16213298/Multilingual-Educational-Policy-by-Shalva-Tabatadze-Georgian-Version>>
- Svanidze, 2006, Svanidze, G. National minorities in Georgia, review. Retrieved on March 25, from the website: www.minelres.lv.archive.htm
<<http://www.minelres.lv.archive.htm>>
- Hornberqer, 2000, <<http://www.gse.upenn.edu/~hornberg/papers>> /Revisiting Continua 2000.pdf /Revisiting Continua 2000.pd

Nino Popiashvili

**Bilingual Education in the Discourse of Identity
(Soviet and post-soviet experience)**

ABSTRACT

Bilingual education can completely alter a person, and build up an individual's psychology and attitudes. It's a well known fact that while receiving bilingual/multicultural education, a person gets to know and applies the culture of a foreign language. And this, in its turn, creates another new identity within a person.

During the Soviet era the bilingual education developed a soviet identity. The Russian language, having been used as a second and in certain cases as a first language, became so important and compulsory that in some former USSR states or ethnic groups it still remains as influential as ever.

The identity crisis was clearly evident during the post-soviet period. This severe crisis was directly related to the bilingual education.